MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYA MOHIYATIGA YONDASHUVLAR TAHLILI

Baliyev Uchqun Ismatovich
Samarqand davlat pedagogika instituti “Musiqa ta’limi” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Maqolada pedagogik oliy ta’lim tashkilotlari talabalarini ma’naviy-axloqiy tarbiyalash mohiyatiga oid ilmiy yondashuvlar qiyosiy tahlil qilingan. “Ma’naviyat” va “axloq” tushunchalarining farqi, tarbiyaning ijtimoiylashuvga yo‘naltirilgan va shaxsning ichki e’tiqodiga tayangan talqinlari ko‘rib chiqilgan. Mavjud yondashuvlarning cheklovlari aniqlanib, tarbiyani qadriyatlarni ichki e’tiqodga aylantirishga yo‘naltirilgan bosqichli jarayon sifatida talqin etish taklif qilingan.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, axloq, ma’naviy-axloqiy tarbiya, ichki e’tiqod, ijtimoiylashuv, axloqiy fazilatlar, pedagogik oliy ta’lim.

АНАЛИЗ ПОДХОДОВ К СУЩНОСТИ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ

Аннотация. В статье проведён сравнительный анализ научных подходов к сущности духовно-нравственного воспитания студентов педагогических высших образовательных организаций. Рассмотрены различие понятий «духовность» и «нравственность (мораль)», а также трактовки воспитания, ориентированные на социализацию и опирающиеся на внутреннее убеждение личности. Выявлены ограничения существующих подходов и предложено рассматривать воспитание как поэтапный процесс, направленный на превращение ценностей во внутреннее убеждение.

Ключевые слова: духовность, нравственность, духовно-нравственное воспитание, внутреннее убеждение, социализация, нравственные качества, педагогическое высшее образование.

ANALYSIS OF APPROACHES TO THE ESSENCE OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION

Abstract. The article presents a comparative analysis of scientific approaches to the essence of spiritual and moral education of students in pedagogical higher education institutions. It examines the distinction between the concepts of "spirituality" and "morality," as well as interpretations of education that are oriented toward socialization and those based on an individual's inner conviction. The limitations of existing approaches are identified, and the article proposes interpreting education as a staged process aimed at turning values into inner conviction.

Keywords: spirituality, morality, spiritual and moral education, inner conviction, socialization, moral qualities, pedagogical higher education.

Asosiy qism. Talabalarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalash jarayonini ilmiy asosda tashkil etish uchun avvalo uning asosiy tushunchalarini aniqlab olish zarur. Ma’naviyat insonning ichki dunyosini ifodalaydi: unda axloqiy qarashlar, qadriyatlar, e’tiqod, dunyoqarash va ruhiy kamolot mujassam bo‘ladi. Oddiy so‘z bilan aytganda, ma’naviyat yaxshi va yomonni ajrata olish, jamiyatda o‘zini munosib tutish, boshqalarni hurmat qilish va hayotga ongli munosabatda bo‘lishdir. Axloq esa kishilarning bir-biriga, oilaga va jamiyatga munosabatida ko‘rinadigan xatti-harakat, xulq va odob majmuidir. Demak, ma’naviyat ko‘proq ichki, axloq esa tashqi ko‘rinish bilan bog‘liq: biri e’tiqodda, ikkinchisi xulqda namoyon bo‘ladi.

Ma’naviyat tasodifiy ehson emas. Pedagogika nazariyasida u insonning ongli hayot tarzi, vijdoniy pozitsiyasi va doimiy intilishining natijasi sifatida talqin etiladi. Uning kamol topishi uchun inson aql va qo‘l bilan mehnat qilishi, o‘z ustida ishlashi va o‘zini axloqiy jihatdan tarbiyalashi lozim [1, 96–97-b.]. Ma’naviyatning ijtimoiy ahamiyati ham katta: u insonning, xalqning, jamiyat va davlatning kuch-

© 2026 International Conference on Artificial Intelligence and Applications . All Rights Reserved.

qudrati manbai sifatida baholanadi [2]. Rivojlanishning ma'naviy-axloqiy negizlari sifatida umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, xalqning ma'naviy merosini mustahkamlash, insonning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon etishi va vatanparvarlik ko'rsatiladi [1, 96–97-b.].

Ma'naviy-axloqiy tarbiya ta'riflarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, ular turli jihatlarga tayanadi.

Birinchi yondashuvda tarbiya shaxsning jamiyatda yashashi va ijtimoiy sifatlarni egallashining vositasi sifatida qaraladi [3]. Bunda urg'u shaxsning ijtimoiy hayotga kirishishiga beriladi.

Ikkinchi yondashuvda u axloqiy ong, qadriyatli yo'nalishlar, xulq-atvor me'yorlari va ma'naviy ehtiyojlarni shakllantirishga qaratilgan maqsadli pedagogik faoliyat deb talqin etiladi. Bu yerda markazda shaxs ongi turadi.

Uchinchi yondashuvda tarbiya talabaga mafkuraviy va psixologik ta'sir ko'rsatish orqali guruh uchun zarur xulq va axloq me'yorlarini singdirish vositasi hisoblanadi [4].

Ushbu qarashlar o'rtasidagi farq mohiyatan muhim. Birinchi va uchinchi yondashuvda ijtimoiylashuv hamda guruh me'yorlariga moslashuv ustun bo'lib, shaxsning ichki e'tiqodi ikkinchi darajada qoladi. Ikkinchi yondashuvda shaxs ongi markazda bo'lsa-da, natijaning barqarorligi va uning kasbiy faoliyatdagi ifodasi yetarli yoritilmagan. Ma'naviyat va axloqni bir-biridan ajratuvchi qarashda esa ichki e'tiqodni tashqi xulq bilan bog'laydigan pedagogik jarayon ochib berilmaydi. Ko'rinadiki, mavjud talqinlar ko'pincha bir-birini to'ldiruvchi sifatida yonma-yon qo'yiladi, biroq ular orasidagi tafovut chuqur tahlil qilinmaydi.

Axloqiy tarbiya masalasiga tarixiy nuqtai nazardan yondashishda Ibn Sino merosi alohida o'rin tutadi. Tadqiqotchilarning qayd etishicha, alloma axloq masalalariga bag'ishlab o'nikkita asar yozgan va bu qarashlarini "Amaliy hikmat" deb atagan. Uning nazarida axloq fani insonning o'ziga va boshqalarga nisbatan xatti-harakatlari me'yor va qoidalarini o'rganib, tartibga soladi. Ibn Sino axloq mohiyatini yaxshilik va yomonlik orqali izohlaydi: har bir mavjudot o'z tabiatiga ko'ra kamolotga intiladi, bu intilishning o'zi esa asl mohiyatiga ko'ra yaxshilikdir [5, 80–82-b.]. Demak, insonning ma'naviy-axloqiy o'sishi tabiiy jarayon, ammo uni ongli ravishda qo'llab-quvvatlash zarur.

Alloma ijobiy sifatlar qatoriga saxiylik, chidamlilik, kamtarlik, mehr-muhabbat, mo'tadillik, aqllilik, ehtiyotkorlik, qat'iyatlilik, sadoqat va boshqalarni kiritadi, ularning har biriga aniq ta'rif beradi. Masalan, mo'tadillikni me'yorga zid harakatlardan tiyilish, chidamlilikni qiyinchiliklarga bardosh bera olish, achinishni esa boshqalarning musibatiga hamdard bo'lish deb izohlaydi, kamtarlikni insonni xudbinlikdan qaytaruvchi ichki kuch deb biladi [5, 80–82-b.]. Tarbiya yo'llari haqida Ibn Sino aqliy tarbiya turli bilimlarni o'rganish orqali, axloqiy tarbiya esa asosan yaxshi xislatlarni mashq qildirish, odatlantirish va suhbat orqali amalga oshadi, degan xulosani bildiradi [5, 80–82-b.]. Bu fikr bugungi tarbiya uchun ikki jihatdan ahamiyatli. Birinchidan, axloqiy fazilatlar faqat nasihat bilan emas, amaliy mashq va muntazam odatlantirish orqali shakllanadi. Ikkinchidan, ularni ongli ravishda rivojlantirish zarur, ya'ni tarbiya shaxsning o'z faolligini talab qiladi.

Yuqoridagi tahlil asosida ma'naviy-axloqiy tarbiyaga yaxlit ta'rif berish mumkin: bu pedagogik oliy ta'lim tashkilotida o'qiyotgan talabada milliy va umuminsoniy qadriyatlarni ichki e'tiqodga aylantirish, axloqiy me'yorlar va ijtimoiy sifatlarni ongli o'zlashtirish hamda ularni kundalik xulq-atvorda va bo'lajak kasbiy faoliyatda barqaror namoyon etish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan, diagnostika, loyihalash, amalga oshirish, nazorat va natija kabi o'zaro bog'liq bosqichlardan iborat maqsadli jarayondir. Bunday talqinda ijtimoiy me'yorlarni o'zlashtirish, ularni ichki e'tiqodga aylantirish va kasbiy faoliyatda ifodalash bir butun jarayon sifatida birlashadi.

Bu yondashuvdan tarbiyaga qo'yiladigan yetti talab kelib chiqadi:

1. Shaxsga yo'naltirilganlik: talaba tarbiyaning faol subyekti sifatida e'tirof etiladi.
2. Tizimlilik va uzluksizlik: tarbiya tasodifiy tadbirlar emas, o'zaro bog'liq faoliyatlar tizimi bo'ladi.
3. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanish.
4. Ijtimoiy muhitning, xususan guruh jamoasining faol ishtirokini ta'minlash.
5. Pedagogning namunaliligi va kasbiy kompetensiyasi.
6. Tanqidiy fikrlash va axborot madaniyatini shakllantirish.

© 2026 International Conference on Artificial Intelligence and Applications . All Rights Reserved.

7. O‘z-o‘zini tarbiyalash mexanizmlarini rivojlantirish.

Bu talablarning yakuniy maqsadi tashqi ta’sirni talabaning ichki ehtiyojiga aylantirishdir. Talaba o‘z xatti-harakatlarini baholay olishi, vijdoniy mezonlarga tayanib qaror qabul qilishi va o‘z ustida muntazam ishlashi kerak. Shuningdek, ma’naviyat kishilarni yaqinlashtiruvchi kuch ekanini hisobga olib, talabalarda millatlararo totuvlik, insonparvarlik va fuqarolik mas’uliyatini rivojlantirish ham muhimdir.

Xulosa. Ma’naviy-axloqiy tarbiyaga oid mavjud yondashuvlar uch asosiy yo‘nalishda: ijtimoiylashuv vositasi, axloqiy ong va qadriyatlarni shakllantirish faoliyati hamda guruh me’yorlarini singdirish usuli sifatida talqin etiladi. Ularning har biri muhim jihatni ochib beradi, biroq alohida olinganda ichki e’tiqod bilan tashqi xulq o‘rtasidagi bog‘liqlikni va natijaning kasbiy faoliyatdagi barqaror ifodasini yetarli asoslamaydi. Ibn Sino merosi fazilatlarni mashq, odatlantirish va suhbat orqali ongli rivojlantirish g‘oyasini tasdiqlaydi. Shu bois tarbiyani qadriyatlarni ichki e’tiqodga aylantirishga yo‘naltirilgan, bosqichli va o‘lchanadigan jarayon sifatida qarash hamda yetti talabga asoslangan holda tashkil etish samarali natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ibragimov X.I., Abdullayeva Sh.A. Pedagogika nazariyasi: darslik. – T.: Fan va texnologiyalar, 2008. – 288 b.
2. Karimov I.A. O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li. – T.: O‘zbekiston, 1992.
3. Yusupov E.Y. O‘qituvchi ma’naviyatini shakllantirish. – T.: Sharq, 2000. – 273 b.
4. Umarov B. Ma’naviy-ma’rifiy ishlarda guruh rahbarlari faoliyati // Xalq ta’limi. – 2003. – № 6. – B. 59–63.
5. Mavlonova R.A. va mualliflar jamoasi. Umumiy pedagogika. – T.: Fan va texnologiya, 2018. – 528 b.

© 2026 International Conference on Artificial Intelligence and Applications . All Rights Reserved.